

дій, дій інших людей, сил природи та прогнозування розвитку подій;

– у галузі психології: ознайомлення з технологіями нейтралізації негативних психічних станів, боротьби зі страхом, розвитку психічних якостей, необхідних для успішних дій в екстремальних ситуаціях;

– у галузі філософії: ознайомлення з теоретичними положеннями про цінність людського життя; проблему боротьбу добра зі злом; простір та час.

Отже, для того щоб процес формування готовності старшокласників до дій в екстремальних умовах був ефективним, необхідно залучати педагогів з досвідом виживання в екстремальних ситуаціях, застосовувати сучасні педагогічні технології, акцент у навчанні робити на оволодінні практичними навичками та планувати навчальний процес таким чином, щоб враховувати зміни, які відбуваються в суспільстві.

Література

1. Козяр М. М. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій : дис. ... д-ра пед. наук / М. М. Козяр. – К., 2005. – 532 с.
2. Шортт Дж. Телохранитель : практическое пособие. – Симферополь : Таврида, 1997. – 112 с.
3. Модально-рейтингова оцінка практичних навичок студентів з курсу “Безпека життєдіяльності при запровадженні болонського процесу в Одеському національному університеті імені І. І. Мечнікова / Іванова І, Гвоздїй С., Бурденюк О., Шапкіна Т. // Науковий вісник Чернівецького університету. – Випуск 327. Педагогіка та психологія. Збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2007. – С. 77–83

І. М. Шкільна,
м. Київ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

У статті розкрито теоретичні засади виховання моральної самосвідомості старших підлітків. Проаналізовано філософські, психологічні та педагогічні праці, в яких висвітлюється зазначена проблема.

Ключові слова: самосвідомість, моральна самосвідомість, старші підлітки, рефлексія, виховання.

Однією з провідних проблем педагогіки в сучасному кризовому соціумі, в умовах різкого зниження значущості моральних норм та цінностей, їхньої деформації, постає виховання моральної самосвідомості підростаючого покоління. Це потребує створення виховного середовища, пильної уваги дорослих, сприяння адаптації у соціум, інтеріоризації моральних цінностей, використання нових педагогічних технологій і методик виховання моральної самосвідомості старших підлітків.

Проблеми розвитку моральної свідомості висвітлено у працях з філософії (Р. Д. Азімова, Р. Г. Апресян, А. А. Гусейнов, О. Г. Дробницький, В. А. Малахов, А. Г. Спиркин, А. І. Титаренко, А. П. Целікова та інші).

Неофрейдистська теорія відчуження Е. Фромма зосереджена на “негативній свободі” людини, “вільній від усього”, що унеможлиблює її спілкування і контакти з іншими, робить самотньою. Подолати почуття самотності можливо лише за умови відмови від свободи, з цією метою він

пропонує стратегію “втечі від свободи”, яка передбачає:

- відмову від авторитаризму;
- подолання деструктивності (почуття неповноцінності);
- подолання конформності (абсолютне підпорядкування соціальним нормам, прагнення “бути як усі”.

Водночас Е. Фромм був переконаний у тому, що дитина може бути автономною, унікальною, не втрачаючи єдності з іншими людьми і суспільством, називаючи це “позитивною свободою”.

Поняття моральної свідомості М. Г. Тофтул розкриває як моральне ставлення людини до себе, а також ставлення до неї інших людей і суспільства загалом. Вона виражає уявлення про безумовну цінність кожної людини, яка або реалізувала себе, або може реалізувати в майбутньому.

У психології питання зв'язку між моральним зростанням підлітків і рівнем розвитку їхньої моральної самосвідомості висвітлювалося в працях російських і українських учених Л. С. Виготського, І. Д. Беха, Л. І. Божович, М. І. Боришевський, Б. С. Братусь, І. С. Кона, В. С. Мухіної, Р. В. Павелко, Л. І. Рувинського, Д. І. Фельдштейна, Д. Б. Ельконіна та інших.

Дослідження свідчать, що у сфері самопізнання у старшому підлітковому віці домінує інтерес до себе – свого внутрішнього життя, самооцінки, порівняння себе з іншими. Відомий психолог С. Л. Рубінштейн зазначав, що рушійні сили розвитку самосвідомості слід шукати у зростаючій самостійності індивіда, яка виявляється у зміні його взаємин з оточуючими. Збільшення реальної самостійності підлітка веде до появи нового погляду на себе, бажання оцінити самого себе.

Узагальнюючи існуючі наукові напрацювання, Л. І. Божович зауважила, що спільними для всіх підлітків, незалежно від відмінностей у їхній соціалізації, є ті психологічні особливості, в основі яких розвиток рефлексії та потреба зрозуміти самого себе, бути на рівні власних вимог до себе, тобто досягнути обраного зразка [3].

Фахівець у галузі психології І. Д. Бех вважає, що основою моральної самосвідомості виступає моральна рефлексія, яка інтенсивно розвивається у підлітковому віці. Моральна рефлексія – це здатність особистості осмислювати свої спонуки, наслідки власних дій та вчинків для себе самої та інших людей, здатність до узгодження цілей власної поведінки із засобами їх досягнення. Саме з нею корелюють ті якісні зміни в моральному зростанні, які виникають у перехідний період. З огляду на це “особистісна самосвідомість не зводиться лише до самопізнання, адже воно є одним із компонентів структури особистісної рефлексії. Проте на його основі неможливі процес самостворення особистості, формування цілісної внутрішньої картини духовної самодіяльності, спрямованої на її гармонійне соціальне функціонування, духовно-ціннісний розвиток і саморозвиток” [2, с. 47].

Українська дослідниця І. С. Булах створила концепцію становлення моральної самосвідомості, визначила генезис, закономірності та механізми її зростання у підлітків, розкрила зміст і структуру певної моральної освіти і довела, що зростання моральної самосвідомості особистості підліткового віку залежить від становлення її

структурних компонентів: когнітивного (моральні знання, переконання, моральна рефлексія), емоційно-ціннісного (моральні почуття і цінності) і поведінкового (самоконтроль і моральні дії) [4]. Учена відзначила, що “моральна рефлексія – це осмислення та переосмислення особистістю взаємодії (діяльності, взаємин, спілкування) з точки зору належного й ціннісного, яка підносить її на новий рівень осягнення соціального простору” [4, с. 170].

Інтерес для нашого дослідження становить праця Ю. А. Алексєєвої “Становлення моральної самосвідомості підлітків у процесі психологічного консультування”, в якій зазначено, що моральна самосвідомість підлітків – це складно організована психологічна система, що охоплює інтеріоризовані нею в процесі соціалізації моральні цінності у формі переконань, нормативних установок, ідеалів, що дають змогу співвідносити свої вчинки і спонукання із засвоєними моральними імперативами, ціннісними ставленнями до себе й інших людей. Моральна самосвідомість особистості активізує практично всі види її психологічної діяльності, впливає на мотивацію, самооцінку, рівень домагань, вибір мети і засіб їх досягнення [1].

Моральна самосвідомість як одна з найважливіших психологічних утворень особистості старших підлітків не є стійкою структурою, а виступає динамічною системою. Становлення моральної самосвідомості підлітків залежить від умов виховання та моральної компетентності їхнього соціального мікросередовища (В. А. Аверін, Е. П. Козлов).

Російська вчена Н. Г. Церковнікова звертає увагу на те, що моральна самосвідомість підлітків визначається складним, неоднозначним характером взаємозв'язку з різними варіантами адаптації до середовища, своєрідним залежно від гендерної специфіки. У своїй роботі вона взяла за основу педагогічний підхід, в якому, описуючи адаптацію, орієнтується на ситуаційний фактор дезадаптації до середовища в трьох сферах міжособистісних відносин (сім'ї, колективі, у середовищі неформального спілкування) [6].

У своїх працях А. Р. Зимянський зазначає, що основними формами морального зростання підлітка є виникнення складних моральних почуттів: сором і вина, честь і гідність, совість і відповідальність. Саме вони заповнюють феноменальне поле моральної самосвідомості старших підлітків, їхній смисловий рівень – це ціннісне самоставлення, яке виступає у нерозривній єдності з нормативно-ціннісним ставленням до іншого. Важливим компонентом моральної самосвідомості підлітка стає моральна самооцінка, саме в цьому віці особистість починає дивитись на себе й утверджувати власне Я з позиції ціннісних стандартів [5, с. 131].

У дослідженнях В. М. Донія, Г. М. Несен, І. Г. Єрмакова самосвідомість розглядається, насамперед, як процес, за допомогою якого людина пізнає себе і ставиться до самої себе. “Самосвідомість характеризується своїм продуктом – “Я” і є формою переживання людиною своєї особистості як цілісності. “Я” є водночас об'єктом самосвідомості, причому взятому в максимально узагальненому контексті, в аспекті кардинальних життєвих ситуацій і задач” [7, с. 102]. На думку вчених, ставлення людини до себе формує самосвідомість особистості. Система ставлень закріплюється в індивідуально-психологічних

властивостях особистості, які визначають її моральну сферу. Ставлення завжди характеризуються визначеною стійкістю і забарвленням, які виявляються у вигляді психічних станів. Людину як особистість визначає система ставлень, яка часто обумовлюється життям у суспільстві, суб'єктом якого вона є.

Одним з особливо важливих моментів у розвитку старших підлітків є значно інтенсивніший, ніж на попередніх вікових етапах, розвиток їхньої моральної самосвідомості. Саме в цьому віці дитина починає усвідомлювати себе як особистість з певними якостями. Моральна самосвідомість набуває якісно нового рівня, стає своєрідним ядром особистості, вважається основним психічним новоутворенням підліткового віку, акумулюючи основні зміни в розвитку на цьому етапі онтогенезу.

Старший підлітковий вік – один із найважливіших, переломних етапів розвитку моральної самосвідомості особистості, початок формування цілісного “Я”, поглиблення і розширення рефлексії, усвідомлення своїх мотивів, складання моральної самооцінки. Моральна самосвідомість дає змогу підлітку пізнавати свій внутрішній світ, переживати його і відповідно ставитись до себе.

Отже, *моральна самосвідомість* – це усвідомлення себе особистістю, своїх моральних якостей, потенційних можливостей, поведінки, дій, вчинків, їхніх мотивів і наслідків, ставлення до навколишньої дійсності та інших людей, своєї діяльності і її значення для себе та суспільства.

Література

1. Алексеева Ю. А. Становление моральной самосознания подростков в процессе психологического консультирования : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 „Педагогическая и возрастная психология” / Ю. А. Алексеева. – К., 2006. – 20 с.
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посібник / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с. – (Серія “Альма-матер”).
3. Божович Л. М. Личность и её формирование в детском возрасте / Л. М. Божович. – М. : Просвещение, 1968.
4. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка / І. С. Булах. – К., 2003. – 340 с.
5. Зимянський А. Р. Генезис форм прояву моральної самосвідомості підлітка / А. Р. Зимянський // Проблеми загальної та педагогічної психології : [зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка]. – К., 2009. – Т. XI, ч. 5. – С. 129–135.
6. Церковникова Н. Г. Психологические особенности нравственного самосознания подростка в процессе средовой адаптации : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 „Педагогическая психология” / Н. Г. Церковникова. – Екатеринбург, 2004. – 21 с.
7. Школа життєтворчості особистості : наук.-метод. збірник / ред. кол. : В. М. Доній, Г. М. Несен, І. Г. Єрмаков [та ін.]. – К. : ІСДО, 1995. – 480 с.

Л. В. Яценко,

м. Переяслав-Хмельницький

ІДЕЇ СІМЕЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В ТЕОРІЯХ ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВЦІВ

Розглянуто сутність сімейної соціалізації як процесу оволодіння дитиною соціальним досвідом, підготовки до виконання майбутніх сімейних ролей; розкрито різні підходи до трактування сімейної соціалізації та її впливу на дитину у теоріях зарубіжних науковців.